

VADAS ANDRÁS

A Föld(történet) egy pillanata

Gondolatok a környezettörténetről
John McNeill könyve kapcsán

TANULMÁNYOK

Talán kevés olyan történeti diszciplína van, amely kisebb nyomot hagyott volna a hazai történettudományban, mint a környezettörténet. Ennek látványos példáját szolgáltatta, hogy az itt bemutatott kötet¹ külföldön ismert és elismert szerzőjének az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Közép-európai Egyetemen tartott előadásaira 2011 novemberében összesen nem volt több mint negyven ember kíváncsi, s ők is nagyjából a környezetvédelmi mozgalmak képviselői voltak, nem történészek, környezettudósok.

A környezettörténet, ez az Egyesült Államokban és Európa bizonyos országaiban a 20. század második felében gyors fejlődésnek indult tudományos diszciplína, Magyarországon az 1980-as évekig szinte nyomokban sem jelent meg, és azóta is csak elvétve tesznek a szerzők tanúbizonyságot arról, hogy nemzetközi eredményeit ismernék, felhasználnák. A hazai történeti kutatás még az elmúlt évtizedben is a történeti földrajzhoz kapcsolódó, (esetleg) önálló, de a történeti segédtudományok közé sorolható tudományágként tekintett e diszciplínára.² Néhány tanulmánykötet és szakmai fórum az elmúlt évtizedekben bár alacsony, de meglévő érdeklődésről tesz tanúbizonyságot. A *Korall* talán az egyetlen tudományos igényű történeti folyóirat, amelyik nem kezeli mostohán e területet, alapítása utáni első számát (2000. nyár) éppen a történeti ökológia köré szervezte. Azóta – ha önálló tematikus szám nem is, de – több önálló tanulmány és recenzió napvilágot látott erről a témáról a folyóirat hasábjain. A folyóirat mellett meg kell említeni az MTA Történettudományi Intézetét, amely a *História* egy különszámának,³ valamint a – kissé szerencsétlen című – *Természettörténelem* sorozatcím alatt megjelent köteteinek tanúsága szerint az elmúlt esztendőben nagyobb hangsúlyt fektetett erre a diszciplínára.⁴

1 *John McNeill*: Valami új a nap alatt. A huszadik század környezettörténete. Ursus Libris, Bp., 2011. 477.

2 *R. Várkonyi Ágnes*: A történeti ökológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Pannonica–Osiris, Bp., 1998. (A Történettudomány Kézikönyve 1.) 51–76.

3 *História* 31. (2009) 3. sz.

4 *Rác Lajos*: Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2008. (Természettörténelem), *Mészáros Ernő*: A levegő megismerésének története. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2008. (Természettörténelem), *Mészáros Ernő*: A természettudományok rövid története. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2011. (Természettörténelem).

A hazai kutatásban, érdekes módon, elsősorban az újkort megelőző korokat vizsgáló történészek foglalkoztak e diszciplínával, amit az eddig megjelent tanulmánykötetek is igazolnak.⁵ Jelen írásunkban a környezettörténet historiográfiájának egy alapvető munkája, s ezen munka szerzője köré csoportosítva igyekszünk bemutatni, hogy a környezet történetének kutatása milyen relevanciával bír a modern korral foglalkozó történészek számára, és milyen kérdések megválaszolására tesz kísérletet. Az itt bemutatandó mű ugyanakkor hozzájárulhat ahhoz, hogy más korok történészei is komolyabban kezdjenek el a környezettel – mint a végbemenő történeti folyamatok szereplőjével, s ne csak mint azok díszletével – foglalkozni. A kötet tárgyalásának apropóját az adja, hogy annak magyar fordítása 2011-ben jelent meg, s ez az egyik első környezettörténeti munka, amely napvilágot látott itthon.

John McNeill, a Georgetown Egyetem történészprofesszora szinte teljes munkásságát a környezettörténetnek szentelte, munkái időben és térben egyaránt tágan mozogva, a 17. századtól a 20. századig, a Mediterráneumtól a karibi térségig kalauzolnak. Annak ellenére, hogy jelentős számú publikációja jelent meg folyóiratokban és tanulmánykötetekben, nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy azon, viszonylag kevés történész egyike, aki nagy magabiztossággal és hozzáértéssel tud szintetizálni. Ez egy olyan tudományterületen, mint a történeti ökológia, ahol a természettudományok széles tárházán kívül a szociológia és a történeti irodalom ismerete egyaránt elengedhetetlen, különösen nagy és ritka erény.

Nemcsak időben és térben széles spektrumúak, de a környezettörténet számos területére kiterjedtek a kutatásai. Utolsó könyvében a karibi térség gyarmatosítása, majd ültetvényes gazdálkodási területté alakítása során megváltozott ökoszisztémákat vizsgálva mutatja be, hogy ezen új rend miként hatott a különböző moskitófélék és velük bizonyos betegségek elterjedésére. A könyv talán legjobban sikerült része a harmadik fejezet, amelyben a szerző az 1770-es évek karibi forradalmainak és az amerikai függetlenségi háborúnak a környezeti viszonyait vizsgálva rámutat arra, hogy milyen eltérő módon érintették e betegségek a szemben álló feleket, és ennek milyen jelentősége lehetett a harcok kimenetelében.⁶ Hasonlóan új szempontokat vetett fel első jelentősebb nemzetközi visszhangot kapott könyve, amely a Mediterráneum hegyeit tárgyalta. Könyve nem a térség oly sokat vizsgált tengerparti sávjával foglalkozik, hanem a ma sivár pusztaság képét mutató hegyoldalakkal. Nem fogadja el azt a korábbi általános nézetet, miszerint a térség terméketlenné válása már a Római Birodalom óta jelen lévő folyamat; az új- és jelenkori változások jelentőségét hangsúlyozza, igen plasztikus példákon keresztül Törökországtól Itálián át Marokkóig.

5 Ehhez ld.: Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. Szerk. Kázmér Miklós. Hantken, Bp., 2009., ill. Környezettörténet 2. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében. Szerk. Kázmér Miklós. Hantken, Bp., 2011. Az Európai Környezettörténeti Társaság (ESEH) magyarországi tagságát ld.: <http://www.geo.u-szeged.hu/eseh/?q=content/magyar-tagsag>. A hozzáférés ideje: 2012 februárja.

6 John McNeill: Mosquito Empires: Ecology and War in the Greater Caribbean, 1640–1914. Cambridge University Press, New York, 2010.

Nem áll fenn a valós kockázata annak, hogy az emberiség árthasson egy olyan gigantikus valaminek, mint a Föld, mondta 1930-ban a Nobel-díjas fizikus, Robert Millikan. McNeill az epilógusban idézi a mondatot, könyvének ezt megelőző 393 oldala viszont ennek az ellenkezőjét bizonyítja, méghozzá egy rövid időszak vizsgálata kapcsán. Röviden összefoglalva erről a periódusról szól a *Valami új a nap alatt*, valójában azonban egy igen komplex történeti, földrajzi, környezettudományi szintézis a 20. századról.

A kötet a hazai történészek számára talán kissé zavarba ejtő – földrajzi – logika mentén halad végig a 20. századi környezettörténeten, a környezet átalakításának történetén. A könyv alapvetően két egységre oszlik a bevezető és az utószó mellett, mely utóbbiakra még külön is kitérünk. A kötet első felében McNeill az egyes szférákat ért változásokat tekinti át szisztematikusan, majd a második felében az elbeszélte átalakulások mozgatóit, motorjait igyekszik feltérképezni. Az, hogy a kötetnek csak a második felében foglalkozik a miérttel, nem jelenti, hogy elhanyagolná azt, pusztán érvelésének felépítésében kulcsfontosságú, hogy ne ortodox módon az egyenes logika, a kitaposott út mentén haladjon végig. Önmagában az, hogy a változások bemutatásával kezd, távol áll a hagyományos történeti narratívától. Bár a bevezetőben magát a hagyományos történészek közé sorolja, és hangsúlyozza, hogy nincs elég fantáziája ahhoz, hogy a „20. század környezettörténetét a lemmingek vagy a zuzmók szempontjából”⁷ írja meg, valójában éppen az ellenkezője jelenik meg a gyakorlatban. Bátran közelíti meg a bioszféra változásait a mikrobák életfeltételeinek változása, az atmoszféra változásait pedig az egyes városok légszennyezésének története felől.

A vaskos és gazdagon illusztrált kötetten szisztematikusan nem haladunk, nem haladhatunk végig – annak ellenére, hogy szinte folyamatosan olyan felvételek kapnak helyet egymás után a részfejezetekben, melyek érdemesek lennének külön tárgyalásra is –, az egyes fejezetek kapcsán inkább a munka struktúrájának bemutatására fordítunk nagyobb hangsúlyt, kiemelve egy-két izgalmas szempontot, esettanulmányt, ami megjelenik a *Valami új a nap alattban*, s amelyekhez hasonló problémák vizsgálata a hazai történeti kutatás szempontjai között is helyet érdemelne.

Az egyes szférák bemutatásánál a szerző igyekszik gyakran változtatni a perspektíváját: hogy egy korábbi – édesapjával közösen írott – könyvének címét idézzük, a Föld változásaira hol „madártávlatból”,⁸ hol mikroregionális szinteket érintő példákon keresztül közelít (Új-Kaledónia bányászatának tragédiáján vagy Cubatão [Brazília] légszennyezésének példáján keresztül).

A litoszféra és a pedoszféra 20. századi változásait bemutató fejezet talán mind közül az egyik legadatgazdagabb. Ez veszélyes is lehet: a nagy szintézisek elsődleges funkciója nem az adatok közlése, erre inkább a valamivel szűkebb olvasóközönséget megszólító szakfolyóiratok hasábjai alkalmasak, s egy ilyen nagy

7 McNeill, J.: *Valami új* i. m. 19.

8 *Robert McNeill–William H. McNeill: The Human Web: a Bird's-Eye View of World History.* W. W. Norton & Company Ltd., London, 2003.

volumenű munka élvezeti értékét a túl sok adat jelentősen csökkentheti is. Ugyanakkor erre is igen hatásos módszert választ McNeill, a nyers adatok helyett elsősorban az arányok változásának bemutatásával szemlélteti a folyamatokat, és gyakran igen plasztikus példákat hoz annak érzékeltetésére, hogy milyen átalakulások következtek be a 20. század során. Ezek közül talán az egyik legmeggrázóbb az a táblázat, amely a föld- és talajmozgások összvolumenét mutatja egy adott évben.⁹ Ebből az derül ki, hogy az ember olyannyira „geológiai tényezővé” vált a 20. században, hogy a belső és külső erők közül már csak a víz mozgat meg jelentősebb mennyiségű talajt és követ évente, mint az ember.

A litoszféra és a pedoszféra változásait bemutató, viszonylag rövid fejezet elsősorban a talajt ért változásokkal, s ezen belül is két területtel foglalkozik részletesebben: a talajszennyezéssel és az erózióval. A műtrágya mezőgazdasági jelentőségének és legalább ennyire jelentős környezetkárosító hatásának bemutatásakor a magától értetődő kétkedés mellett igyekszik árnyalni a képet azzal, hogy elismeri, a műtrágyázás kétmilliárddal több embert tart el, mint ha ez a korszakos találmány nem létezne, amiről hajlamosak megfélekedni a környezetvédelmi szervezetek propagandistái. McNeill munkásságára általában igaz, hogy bár egy igen kényes kérdést, az ember környezetkárosításának történetét mutatja be, nem értékeli az emberi tevékenységet, inkább annak motivációit próbálja meg feltárni.

Az atmoszféra jelenkori változásainak bemutatása valamivel több helyet kapott a kötetben. Az emberi folyamatok fő színterének szennyezése, összetételének megváltoztatása, ha a pedoszféraénál nem is látványosabb, de alapvetőbb átalakulásokat okozott. A légkörrel foglalkozó két fejezet közül az elsőben egyes városok példáján keresztül az iparosodás és a motorizáció légszennyezettség-befolyásoló hatásának felvázolásával mutat rá McNeill az emberi tevékenység következményeire az atmoszféra földfelszín közeli részében.

A második alfejezetben – ismét változtatva a látószögön – a regionális levegőszennyezések globális hatásával foglalkozik. Itt is néhány példa bemutatásával kezd. Ezek közül két példa földrajzilag közeli iparterület – a Ruhr-vidék és a „kénháromszög”-ként ismert német–cseh–lengyel határvidék – légszennyező hatását elemzi, és rámutat a piacgazdaságok és a szocialista tervgazdaság légszennyezéseiben mutatkozó látványos párhuzamra. Míg Nyugaton a magáncégek sokáig, az egészség árán is, a profitmaximalizálásra törekedve szennyezték a Ruhr-vidék térségét, addig a vasfüggöny túloldalán a szocialista tervgazdaság a közös jövő építésének jegyében tette ugyanezt.¹⁰ A hazai történeti, környezettudományi kutatás egyelőre adós a szocialista időszak alatt történt talajszennyezések átfogó történetének megírásával, de esettanulmányok – például a budapesti

⁹ McNeill, J.: Valami új i. m. 48.

¹⁰ A vasfüggöny országaiban történt környezetátalakításoknak igen széles irodalma van. Például ld.: Petr Pavlínek–John Pickles: *Environmental Transitions, Transformation and Ecological Defence in Central and Eastern Europe*. Routledge, London–New York, 2000.

Metallochemia gyár komplex vizsgálata – plasztikusan mutattak rá a hasonló elemzések jelentőségére.¹¹

A *Valami új a nap alatt* egészen végigvonul az a gondolat, hogy a mai politikai kultúra hajlamos megfeledkezni arról, hogy az egyes politikai rendszerek – legyen az demokrácia, önkényuralom, szabad verseny vagy éppen tervgazdaság – hasonlóan módszeresen képesek voltak (és képesek ma is) a természeti erőforrások mértéktelen fogyasztására, szennyezésére. A különbség talán az, hogy míg a nyugati országok már az 1960-as évek végétől ráébredtek a környezetátalakítás emberekre gyakorolt hatására, addig erre a tervszerűen titkosított eredmények miatt Keleten 1990-ig nem került sor.¹² (Nem is beszélve azokról az országokról, ahol ennek ellenére ugyanúgy használják a bizonyítottan egészségügyi ártalmakat okozó anyagokat a mezőgazdaságban és az iparban.)

A helyi-regionális jellegű légszennyezések után tér át a szerző a globális jelenségek tárgyalására – hasonló jellegűknél fogva talán érdekesebb lett volna ezt külön fejezetben tenni és összevonni a városok és a régiók szennyezéseit. Érdeemes kiemelni – már csak a plasztikus példák miatt is – a savas esők és a légszennyezés épített környezetre gyakorolt hatását. Itt említi meg McNeill az általa jól ismert Athén példáját, ahol a savas esők a kötet megírását megelőző negyedszázadban komolyabban károsították a márványszobrokat és domborműveket, mint a megelőző százszor ilyen hosszú idő, valamint a londoni Szent Pál-székesegyház esetét, ahol a savas városi köd évszázadonként 8 millimétert mar le az épület minden részéről. Nem csak a londoni és athéni épületeket károsítják a savas esők és ködök, hasonló jelenség miatt kell a Parlament mészkő borítását is gyakorlatilag megállás nélkül cserélni.

McNeill nem kerüli meg a magasabb atmoszférában megjelenő változások és azok hatásait sem: kitér az ózonkoncentráció jelentős ingadozásaira, valamint az üvegházhatású gázok klímaváltozásban játszott szerepére. Ezen két rövid részfejezet, különösen a klímaváltozást tárgyaló, talán a kötet legpesszimistább stílusban és talán legkevésbé színesen megírt része, ami ha nem is szándékosan, de igen jól illusztrálja McNeill borúlátását e kérdésben.

A hidroszféra, különösen az édesvízkészlet legalább annyira alapvető eleme az emberiség túlélésének, mint a levegő vagy a termőföld. A víz szennyezésének története – hasonlóan a többi természeti erőforráséhoz – igen korán elkezdődött. Ami talán mégis megkülönbözteti ezt a többitől, az az, hogy bár számos

11 Bata Gábor–Földeáki Dóra–Könczöl András–Csányi Viktor: Ipari tevékenység hatása a környezetre és a társadalomra – a budapesti Metallochemia gyár. In: Környezettörténet i. m. 245–267. és Bata Gábor–Andó József: Nehézfémekkel szennyezett talajszelvény környezeti minősítő vizsgálata a Metallochemia-telephely (Budapest, XXII. kerület) környezetében. Földtani Közöny 135. (2005) 1. sz. 91–111.

12 Itt McNeill ugyan nem említi a magyar példákat (például a borsodi iparvidéket). Ezek – bár nehéz lenne az amerikai történész szemére vetni, gyakorlatilag teljesen hiányoznak a kötetből – ugyanezt a jelleget mutatják: Viktor Pál: Discourses on Nature. Politics and Environment in East Central Europe during the Cold War. In: Living Cities: An Anthology in Urban Environmental History. Eds. Matthias Legnér–Sven Lilja. Forskningsrådet Formas, Stockholm, 2010. 74–104.

ókori szerző panaszkodik a szennyezett levegőre – ahogyan erre McNeill is kitér –, a középkorban már nagyon komoly és részletes szabályokat vezettek be a vízszennyezés megakadályozására. A középkori nagyvárosok vízellátását – nem úgy, mint a szofisztikált vízvezetékrendszerrel rendelkező ókori városok jelentős részét – a helyi folyókból, patakokból kellett biztosítani, ezért korántsem volt érdektelen, hogy mennyire volt szennyezett a vízkivétel helye.¹³ Azt, hogy milyen korán felfedezték a társadalmak a vízszennyezés súlyos következményeit, a pestisjárvány időszakának kútmérgezési vádjai ékesen bizonyítják.

McNeill érzékletes példákon keresztül mutatja be, hogy a tiszta víz szerzése az ipari forradalom és a népességnövekedés nyomán miként vált egyre nehezebb feladattá. A városi vízellátási problémák és nem utolsósorban a „ne az én kertembe” elv megjelenését – bár utóbbit nem említi McNeill – illusztrálja a kötet egyik legizgalmasabb esettanulmánya: Chicago. A Michigan-tó partján épült metropolisnak már a 19. század végén szembe kellett néznie a tiszta vízhez jutás nehézségeivel. A Chicago és a Calumet folyók vizén keresztül a tóba juttatott nagy mennyiségű szemét és szennyvíz annyira elszennyezte a partokat, hogy a jobb minőségű víz kinyeréséhez egyre hosszabb csatornákat kellett építeni a tó mélyebb részei felé, s végül a város vezetői úgy döntöttek, hogy megváltoztatják a folyó folyásirányát (nem csak a Szovjetunióban tudtak hasonlókat véghezvinni),¹⁴ s a város szennyvizét ezentúl a Mississippi vízrendszere vezette le az ottani folyók vizét szennyezve. Az Egyesült Államokban ezt évtizedes persorozat követte, ahol a Mississippihez kapcsolódó szinte minden folyó menti állam bírósághoz fordult a jogtalan szennyezés, illetve a Michigan-tó természetes vízutánpótlásának részbeni megszüntetése miatt. Ezen a területen a hazai kutatások az elmúlt esztendőben örömdetesen megélnékültek. Pál Viktor kutatásai révén immár több esettanulmánnyal rendelkezünk a 20. század második felének vízszennyezésével kapcsolatban.¹⁵

Az óceánok elszennyezése sokkal lassabb folyamat, mint a tengereké, és főként, mint a tavaké, kisebb vízfolyásoké. A víz minőségének tartós romlása ilyen tömeg mellett csak nehezen történik meg, ezért nem is fordít erre a jelenségre komolyabb figyelmet McNeill. Érdekes módon ugyanakkor nem tesz említést a Csendes-óceán egyre komolyabb politikai visszhangot kapott szemétszigitéről, mely bár a világtenger vízminőségére komolyabb hatással nincs, évente

13 A legtöbb erre vonatkozó forrás a korabeli angol és német városi statútumokban maradt fenn. *Dolly Jørgensen: What to Do with Waste? The Challenges of Waste Disposal in Two Late Medieval Towns. In: Living cities i. m. 34–55.*

14 *Czéh Zoltán: Ahol a folyók visszafelé folynak. „Természet-átalakítás” és vízszennyezés a Szovjetunióban. Café Babel 33. (1999) 71–75.*

15 *Viktor Pál: To Act or not to Act: Water Problems in North-Eastern Hungary after 1945. In: Thinking Through the Environment. Ed. Timo Myllyntaus. The White Horse Press, Cambridge, 2011. 268–288. és Viktor Pál: Dead River Cities. Water and Society in Northern Hungary in 1950s–1970s. In: Urban Europe in a Comparative Perspective. Papers Presented at the Eighth International Conference on Urban History, Stockholm 30 August – 2 September 2006. Ed. Lars Nilsson. Institute of Urban History–Stockholm University, Stockholm, 2007. [CD-ROM] (Studier i stads- och kommunhistoria, 31.)*

sok tízezer madár és hal pusztulását okozza, és a jövőben komoly ökológiai problémákhoz vezethet.¹⁶

A hidroszféra története ugyanakkor nemcsak a vízszennyezés története, legalább annyira a víz felhasználásáé is. A vízhasználat számos területe közül, bár megemlíti a vízkivételt, a vízellátást – ezt talán kevésbé elemzi részletesen, mint amekkora jelentősége van –, McNeill igazán részletesen egy, a 20. századi környezettörténészek által igen gyakran vizsgált területtel, a gátakkal, a folyószabályozással foglalkozik. Churchill szavait idézi – egyébként is tucatnyi író, költő szavait citálja McNeill: Xenophóntól Shakespeare-en át Ibsenig –, aki egy afrikai látogatása során írt a Nílus „elpazarolt” energiájáról. Ennek az energiának az egyre fokozottabb kihasználása a 20. század egyik legtöbb vitát kiváltó környezetmanipulációja.¹⁷ A gátak építése számos országban messze túlmutat önmagán: a fejlődő országok hatalmas erőmű-építési programjai, melyek közül a kötet az Asszuáni-gát esetét ismerteti (de éppúgy lehetne példa itt a braziliai Itaipú-gát, a venezuelai Guri-gát, vagy a valamivel későbbi kínai Három Szurdok-gát), a modernizáció szimbólumává váltak. Hogy közelebbi példákat is említsünk, a bős–nagyvarosi vízlépcső esete sem független ezektől a modernizációs tervektől.¹⁸

A gátépítések mellett a vízszabályozás történetének a mocsarak lecsapolása, a vizek szabályozása is legalább annyira része. McNeill a Mississippi esetében bocsátkozik hosszabb elemzésbe, ahol arra fókuszál, hogyan került konfliktusba az újabb és újabb mezőgazdasági területek nyereségének igénye a folyók áradásainak problémájával, azaz miként súlyosbította a több millió hektár (mintegy két magyarországnyi) terület lecsapolása az áradásveszélyt a folyó vízgyűjtőjén a 19. századtól kezdve. A mocsarak évezredekken keresztül felfogták az áradásokat, lecsapolásuk után viszont a vizeket csatornákon keresztül egyenesen a Mississippibe vezették, egyre növekvő árvizeket okozva ezzel. Hogy McNeill ezen példája mennyire megállja a helyét, jól illusztrálja a Mississippi 2011-es áradása, amely

16 Méretének megítélése még a jövő feladata, ibériai-félszigetnyi és egész Európa méretű szemétszigettel is találkozunk az irodalomban.

17 Csak az elmúlt másfél évtizedben született jelentős munkák: *Stefania Barca*: Enclosing Water: Nature and Political Economy in a Mediterranean Valley, 1796–1916. White Horse Press, Cambridge, 2010; *Matthew Evenden*: Fish versus Power: An Environmental History of the Fraser River. Cambridge University Press, New York, 2004; *Elisabeth Grossman*: Watershed: The Undamming of America. Counterpoint, New York, 2002; *Donald C. Jackson*: Building the Ultimate Dam: John S. Eastwood and the Control of Water in the West. University Press of Kansas, Lawrence, 1995; *James B. Waldran*: As Long as the Rivers Run: Hydroelectric Development and Native Communities in Western Canada. University of Manitoba Press, Winnipeg, 1988; *Social and Environmental Impacts of the James Bay Hydroelectric Project*. Ed. James F. Hornig. McGill-Queen’s University Press, Montreal, 1999.

18 Ehhez lásd: *Judit Galambos*: An International Environmental Conflict on the Danube: the Gabčíkovo–Nagyvaros Dams. In: Environment and Democratic Transition in Central and Eastern Europe. Policy and Politics in Central and Eastern Europe. Eds. Anna Vári–Pál Tamás. Springer, Dordrecht–Boston–London, 1993. (Technology, Risk and Society, 7.) 146–156., *Hubertus Knabe*: Umweltkonflikte im Sozialismus. Möglichkeiten und Grenzen gesellschaftlicher Problemartikulation in sozialistischen Systemen: eine vergleichende Analyse der Umweltdiskussion in der DDR und Ungarn. Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1993. (Bibliothek Wissenschaft und Politik, 49.)

több helyen minden idők legmagasabb vízállását produkálta, és az Egyesült Államok történetének összességében legnagyobb kárt okozó árvize volt.

A bioszféra története is két fejezetet kapott a kötetben. Ha szabad elfogulnak lennem a kötet bizonyos részei iránt, e két fejezet, különösen pedig a mikrobák 20. századi történetét taglaló egység a kötet legjobban sikerült része. (Nem véletlen, a szerző kutatásai később, így a fent említett *Mosquito Empires* című kötetben ebbe az irányba vezettek. 2010-ben megjelent munkája ennek a kérdésnek a részletesebb taglalása, a kora újkori karibi térség kontextusában.)

A *Valami új a nap alatt* és szerzője egészen új megközelítésbe helyezi a baktériumok és más mikroorganizmusok történetét. McNeill azt a feltétlenül helytálló megállapítást teszi, hogy a Föld történetében az emberiség elmúlt, mintegy másfél száz esztendejét megelőzően mindig is ezek az organizmusok uralkodtak bolygónkon. Ezt az uralmat próbálja (!) az ember átvenni, három eszköz révén, hol sikeresebben, hol kevésbé sikeresen. Ezek az eszközök a higiénia, az antibiotikum és a védőoltások. Ami talán a legérdekesebbé teszi e szakasz okfejtését, az a kontinuitás. Az a kontinuitás, amivel a mikroorganizmusok hosszú történetét ábrázolja, melybe beilleszti a 20. századot. Ezen élőszervezetek számára is ez volt a legtöbb változással járó század. Az ember előbb, úgy tűnt, megtalálta ellenük az orvosságot, majd kiderült, hogy csak csatákat nyert meg – a jelenlegi eszközökkel nem lehet a fertőző betegségektől megszabadítani az emberiséget: a baktériumok, vírusok és társaik „fellélegezhetnek”. Az 1970-es évektől sorra kerültek elő jelentősen visszaszorított betegségek, illetve jelentek meg új fertőző betegségek – a sort a tuberkulózis nyitotta, s a HIV, az Ebola és az újabb influenza-törzsek folytatták. A közegészségügy utolsó riadalmát a – kötetben ugyan kronológiai okokból nem említett, de a sorba jól illeszthető – H1N1-es influenza-típushoz kapcsolódó fertőző vírusos megbetegedés okozta. A fejlett országok kormányai – természetesen a gyógyszeripari vállalatokkal karöltve – olyan világméretű járványt és halálozást vetítettek előre, mint amilyen az 1918-as spanyolnátha volt (ez utóbbi halottainak számát 80–100 millió közé teszik a kutatók, míg a H1N1 áldozatainak száma világszerte nem érte el a 15 ezret).

McNeill olyan – tudott, de kevésbé hangsúlyozott – jelenségek közötti kapcsolatra hívja fel a figyelmet, mint az öntözés, így a vízhez kapcsolt területek növekedése és a betegségek terjedése, vagy a trópusokba való behatolás és a korábban ismeretlen betegségek kiszabadulása (Lassa-láz, Ebola, HIV). Arra is itt hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos, betegségeket nagy számban terjesztő állatok számára milyen ideális életkörülményeket teremt az ember. Itt említi a szerző azt az első olvasásra szinte elképzelhetetlen adatot, hogy a világ gabonatermésének egyötödét rágcsálók fogyasztják el.

A 20. században a bioszféra változásának másik oka a földhasználat és a mezőgazdaság globális szintű, drasztikus átalakulása volt. Ezen időszakban az ember soha nem látott méretű területeket tett művelésre alkalmassá (akkor is, ha azok valójában nem voltak azok). Nemcsak önmagában a szántóföldek területének jelentős növekedése volt alapvető hatással a bioszférára, hanem ezen területek művelésének formája is. A gépesítés – s ennek nyomán a monokultúra

általánossá válása a fejlett világban – alapvetően befolyásolja az adott terület biodiverzitását.

A bioszféra gyökeres átalakulása nemcsak a szántóterületeken és a művelés alól kivont területeken (amit bár említ bár McNeill, nem tulajdonít neki nagy jelentőséget) követhető, hanem a földfelszín további nagyobb egységein, az erdőkben és a világtengerekben is. Az erdőirtásnak időről időre eltérő motivációja volt. Az ókori Mediterráneum erdőinek kiirtásában – bár ennek mértékéről igen komoly viták zajlottak, zajlanak, részben McNeill már említett kötete kapcsán – az épületfának és a hajók készítésének volt kulcsszerepe. A középkortól a bányászat egyre nagyobb méreteket öltött, bizonyos régiókban – a német területeken, a Kárpát-medence peremterületein – ez okozta az erdőállomány csökkenését. A kohászat lassú kibontakozása és a fűtőanyag-szükséglet is jelentősen csökkentette egyes térségekben az erdő méretét. McNeill kiemeli, hogy a 19. század derekától az Egyesült Államokban az erdők 90%-át mezőgazdasági terület nyérése érdekében irtották ki. Mára a fejlett országokban ez gyakorlatilag teljesen megszűnt, itt a kivágásoknak már csak a faipar – papíripar, bútoriipar – a jellemző oka. A 20. századi nagy erdőirtások főként nem a mérsékelt övezetben zajlottak, hanem a trópusokon, ahol a növekvő lakosság ellátására egyre több – általában rossz minőségű talajjal rendelkező, ezért gyakran néhány év után parlagon hagyott – erdőséget égettek fel. Súlyosítja a helyzetet, ha több tényező együtt van jelen: a fokozódó földéhség (akár a kapás földművelés, akár nagybirtokok kialakítása miatt), a kohászat, az útépítés, a bányászat, mint Brazíliában, amelynek neve összefonódott a 20. századi erdőirtásokkal.

A kötet második nagyobb egysége azzal foglalkozik, hogy a fent taglalt változásoknak milyen fő motorjai vannak. Az első ezek közül a népességnövekedés problémája. Magától értetődő, hogy a soha nem látott mértékben növekvő világnépesség hatással van a környezetre, a környezetszennyezésre. Ugyanakkor kérdéses, hogy a környezetváltozás mely eleméért és mennyiben tehető felelőssé az emberiség. A földi biomasszájának ugyan növekvő hányadát teszi ki az ember, de a teljes biomasszájának még mindig csak a 0,1%-át! Bizonyos országok – mint az Egyesült Államok a 20. század első felében vagy a Szovjetunió az 1920-as éveket követő fél évszázadban – jelentősen befolyásolták a szén-dioxid és más üvegházhatású gázok kibocsátását, alapvetően átalakították a pedoszférát, óriási területeket vontak művelés alá, miközben lakosságuk nem növekedett jelentősen. Ennek ellenkezőjére szolgáltat példát a mai Afrika, amely a döbbenetes demográfiai növekedés mellett alig tehető felelőssé az említett változásokért.

Bizonyos problémák ugyanakkor sokkal szorosabb kapcsolatban vannak a demográfiai robbanással. Különösen ilyen az élelmiszernövények jelentős előretörése és a fafélék jelentős visszaszorulása. Ez nyilván nem azonos mértékben jelentkezett a glóbuszon, McNeill két területet emel ki: egyfelől a városokat, másfelől a perifériákat, azaz a korábban nem lakott, félsivatagos, alacsony termőképességű, magasabb tengerszint feletti, túlzottan erózióveszélyes területeket – mint az esőerdők pereme, a Szahara pereme vagy a Himalája oldala –, amelyek benépesülése a növekedéshez kapcsolódó migrációs hullámhoz köthető.

A környezettörténeti kutatáson belül a városok vizsgálata a szomszédos országokban, különösen Ausztriában, nagy hagyományokra tekint vissza. A „társadalmi metabolizmus” elméletével a Klagenfurti Egyetem kereteiben működő Szociálökológiai Intézet és Környezettörténeti Központ számos kutatója foglalkozik. Érdeklődésük középpontjában egyes városok (különösen Bécs) és vízfolyások metabolizmusa áll, azaz hogy ezen rendszerekben milyen beérkező és kimenő elemeket találunk. Több plasztikus példát is kiemelhetünk, ilyen a Wien folyó esete, amely egy kis természetes vízfolyásból mára – egy néhány évszázados időszak után, amikor védelmi szerepben hol kiszárították, hol elöntötték a völgyét vízzel – egy, a legtöbb helyen fedett vízelvezető csatornává alakult, s alapvetően megváltozott a vízháztartása. Magyarországon a Duna mellett – amellyel az osztrák területeken több kutató, köztük Verena Winiwarter és Martin Schmitt foglalkozott behatóan – olyan alapvető változásokon átesett, kisebb vízfolyások is jó példát szolgáltathatnak, mint a Sajó vagy a budapesti Ördög-árok.

A város a 20. századi növekedés egyik leglátványosabb területe. A középkori és sok esetben még a kora újkori város sem önfenntartó: „A város lassan és biztosan elemésztí magát...” – hogy Paul Auster utópiájának egyik városleírását idézzük¹⁹ –, s ez csak az újkorban változik meg. A fejlődő világ városai még ma sem minden esetben önfenntartóak, de általánosságban azt mondhatjuk, az urbanizáció lett a globális változások egyik motorja. Nemcsak saját képük változik meg radikálisabban, mint korábban bármikor, de a környezetük is, a falvak is, melyek funkciója átalakul, és immár a város ellátása lesz a legfontosabb szerepük.

A Földet ért modern kori változások másik motorja az energiaigény emelkedése, az energiahordozók bányászata. Szimbolikus, hogy az Egyesült Államok első olajmezőjét a Mexikói-tenger partvidékén a 20. század 23. napján tárták fel. Természetesen nem ez volt az első hely a világon, ahol olajat találtak. Ekkor a később Baku I-nek nevezett, Kaszpi-tenger környéki olajmezők már évtizedek óta hozták a felszínre a nyersolajat. Akárhogy is, a 20. század első fele a szén és a fa mellé felfedezett egy energiahordozót, amely megváltoztatta mindazt, amit addig az energiagazdálkodásról gondoltak.

A 20. század három (energia)technológiai újítására tér ki részletesen McNeill. Ezek közül kettő szinte magától értetődő: az atomerőmű és a gépkocsi. Ezek elemzése talán nem olyan mély, mint az eddigi esettanulmányoké, de e változások környezetre gyakorolt hatásának bemutatása talán szükségtelen is egy ilyen összefoglalóban. Ami annál inkább érdekes, a harmadik ilyen újítás: a láncfűrés. A láncfűrés forradalmasította a fakitermelést a Föld minden kontinensén, míg a 20. század elején a kitermelés teljes egészét fűrészekkel végezték, a 20. század végére ez néhány százalékra esett vissza. McNeill érdekes szempontot vet fel ezen eszköz terjedésének elemzésével, ugyanakkor azt, hogy miért helyezi ezt arra a szintre, ahová a gépjárműveket, nem indokolja. Az erdőterület drasztikus változásai a 20. században alighanem kevésbé hozhatók ezzel közvetlen

¹⁹ Paul Auster: A végső dolgok országában. Európa, Bp., 2005. 28.

összefüggésbe. Az erdőirtás bekövetkezhetett volna a fák manuális kivágásával vagy az erdők még nagyobb ütemű felégetésével is.

A változások motorjai közül a legkomplexebb módon talán a politika és a szellemi áramlatok hatásait kell elemezni. A politikai áramlatok elemzésekor a szerző két korszakot különböztet meg: a „nagy szellemi áramlatok” által uralt időszakot (1970-ig), melyet a „környezeti ökológiai rendszerek” terjedésének kora követ.

McNeill több helyütt erősen elhatárolódik attól, hogy akár csak évtizedes, évszázados keretet adjon bizonyos változásoknak, de itt sajátos módon – és talán szükségtelenül – megteszi azt. A nagy szellemi áramlatok alatt tulajdonképpen a vallásokat érti. Kitér arra az elmúlt négy évtizedben könyvespolcnyi kritikát kapott elméletre, melyet Lynn White a *Science* hasábjain közölt még 1967-ben. Az elmélet szerint az emberi történelem ökológiai krízisét a zsidó-keresztény kultúrkörből eredeztethetjük, amely egyértelműen a természet leigázására buzdítja, buzdította a híveket.²⁰ McNeill említi, hogy az elmúlt évtizedekben a nagy ázsiai vallásokkal kapcsolatban is kimutatták antropológusok, vallástudósok ugyanezt, s több kutató véleményével látszólag egyetértve arra a következtetésre jut: valójában akkor győz a környezet tervszerű kiirtása a józan, mértéktartó együttéléssel szemben, amikor a tudományos forradalom jegyében megtörténik a természeti környezet deszakralizációja. Arról, úgy tűnik, hajlamos megfeledkezni, hogy Európában a természeti környezet drasztikus átformálása már sokkal korábban megkezdődött. A tudományos forradalom századait követő két meghatározó európai szellemi irányzat, a romantika és a nacionalizmus pedig semmiképpen sem értelmezhető úgy, mint a környezet drasztikus átalakítására való felbujtás.

A változások valódi motorja valójában a gazdasági növekedés lesz (melyre McNeill Kína példáját említi), amelyet úgy ragadhatunk meg leginkább, ha azt a vallás helyébe lépő „hitként” értelmezzük. A közgazdaságtanba vetett feltétlen hit az 1970-es évekig valóban értelmezhető egyfajta új vallásosságként, amelyben ugyanakkor – szemben a 19. század nagy szellemi irányzataival – a környezet és a természet megóvása, az erőforrásokkal való gazdálkodás nem jelenik meg tényezőként. Az 1970 utáni időszakot ezzel szembeállítva az ökoteóriák elterjedésének időszakaként mutatja be. Mérföldkő volt ebben a – McNeill által is említett, magyarra csak 1994-ben lefordított – *Néma tavasz*, amely környezetvédelmi és nem utolsósorban nőmozgalmak sorozatát indította el az Egyesült Államokban.²¹ A Rachel Carson kötete nyomán meginduló kutatásoknak, intézeteknek (az elmúlt években létrejött müncheni központú, jelenleg a legnagyobb környezettörténeti kutatásokkal foglalkozó intézet is róla kapta a nevét)²² alapvető jelentősége volt számos anyag élelmiszergyártásban, iparban való használatának betiltásában.

Fontos ehhez hozzátenni, hogy míg a környezeti mozgalmaknak az Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban, Ausztráliában, Új-Zélandon, valamint Nyu-

20 Lynn White Jr.: The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. *Science* 10. (1967) 1203–1207.

21 Rachel Carson: *Silent Spring*. Houghton Mifflin, Boston, 1962. Magyar fordítása: Néma tavasz. Ford. Makovecz Benjámin. Katalizátor Iroda, Bp., 1994. (2. bőv. kiad. Katalizátor, Páty, 2007.)

22 Rachel Carson Center for Environment and Society, München. www.carsoncenter.uni-muenchen.de. A hozzáférés ideje: 2012. március 1.

gat-Európa fejlettebb területein alapvető jelentőségük volt, és az ipart, a mezőgazdaságot formáló tényezők közé sorolhatjuk őket, addig a világnépesség csaknem 85%-át adó Ázsiában, Latin-Amerikában és Afrikában, sőt Európa keleti területein is ennek egyelőre kevés helyen látjuk hatását. Az utóbb említett kontinensek, régiók legtöbb országában, különösen a dél- és kelet-ázsiai országokban ma is a korlátlan növekedés az egyetlen gazdasági irányelv. Kissé szomorú, hogy a *Valami új a nap alatt*ban Magyarország igen kevés említése közül az egyik éppen itt történik. Egy 1997-ben végzett felmérés szerint azon országok közé tartoztunk, másik két régióbeli országgal (Lengyelország, Ukrajna) karöltve, ahol a legkisebb a társadalmi támogatottsága a gazdasági növekedés rovására menő környezetmegővőnek. Ez egyben érdekes fényt vet a bős–nagygyarosi vízlépcsőépítés leállításának társadalmi támogatottságára, amelyet a rendszerváltás körüli társadalmi összefogás legnagyobb eredményeként értékelnek a környezetvédelem képviselői.

A másik kérdés, amellyel külön foglalkozik McNeill, az a politika hatása a 20. századi környezeti változásokra. Itt kitüntetett figyelmet két terület kap, a háborúk és a környezetvédelmi politika kialakulása és működése. A háborúk ökológiai szerepét nem értékeli túl a történész – arra mutat rá, hogy a háborús pusztítások általában nem bizonyulnak túlságosan tartósnak, a természet viszonylag gyorsan pótolja az elpusztított területek vegetációját. Ugyanakkor a háborúk vagy a béke fenntartása (az ezek közötti különbség a 20. században nehezen érzékelhető) érdekében folytatott környezetkárosítás sokkal tartósabbnak bizonyult. A szerző itt a két hidegháborús szemben álló fél által – a hadiipar oltárán – feláldozott területekre tér ki elsősorban (ezres nagyságrendű, kisebb-nagyobb térségről beszélhetünk mindkét oldalon).

Érdekes, hogy McNeill nem tér ki arra, hogy ezek a területek az ökológia, a biodiverzitás szempontjából nem feltétlenül tekinthetők kárvallottnak. Csernobil esete bizonyítja ezt a legékeesebben, amelynek térségében – bár az elmúlt néhány esztendőben némi visszaesést tapasztalnak az ökológusok – az 1986-os atomerőmű-tragédiát követően Európa egyik legfajgazdagabb területe alakult ki.²³

A környezetpolitika 20. századi történetét is szakaszolja McNeill – itt sokkal óvatosabban jár el, mint a szellemi áramlatok esetében –, ennek története eleve sokkal rövidebb, hiszen az 1960-as évekig valóban túlzás lenne tudatos környezetpolitikáról beszélni. Ezt követően jönnek létre Európában az első zöld szervezetek, pártok. Ennek komoly lökést adott az 1973-as kőolajár-robbanás és általában az OPEC ténykedése, amely nyomán számos környezetvédelmi szervezet, hivatal jött létre a fejlett országokban. A fejlődő világban az 1980-as évektől figyelhető meg ez a jelenség, s ez McNeill szerint új szakaszt nyit a környezetpolitikában. Az 1980-as évektől két jelenséget lehet megfigyelni: Európa legfejlettebb államaiban sorra jutnak be zöld pártok a parlamentbe – érdekes módon az Európai Parlamentben csak igen későn, 2004-ben sikerült egységes frakciót (Európai Zöld Párt, jelenleg 46 helyvel) létrehozni –, és több helyütt a koalíciós kor-

23 Robert J. Baker–Ronald K. Chesser: The Chernobyl Nuclear Disaster and Subsequent Creation of a Wildlife Preserve. *Environmental Toxicology and Chemistry* 19. (2000) 5. sz. 1231–1232.

mányba is bekerülnek. A másik jelenség, ami 1980 után látványossá válik, az a környezetvédelmi programok soha nem látott kitágulása. A korai kísérletek után a döntéshozók arra jutottak, hogy a környezeti programok (és kutatások) nemzeti keretek között gyakorlatilag megvalósíthatatlanok, és a globális változásokra, így az ózonréteg és a globális felmelegedés problémájára kizárólag széles nemzetközi összefogással lehet megoldást találni.

Az epilógusban McNeill szakít azzal a távolságtartással, amivel addig a környezeti változásokat és az azokat kialakító tényezőket kezelte, és arra próbál választ adni, vajon meddig tartható fenn a jelenlegi helyzet „roppant ökológiai és társadalmi problémák” kialakulása nélkül. A történész itt, szemben a megelőző 400 oldal nagyobb részével, múltbéli analógiákra alapozva egyértelműen negatív képet fest, és alapvető átalakulásokat sürget. Érdekes módon e pár oldalon a narratíva kicsit szétesik, az addig erős logikai kohézióval rendelkező gondolatfüzerek közötti kapcsolat egyre lazábbá válik.

Végezetül, ha már olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a környezettörténet egyik alapműve immár elérhető magyar nyelven is, pár szót érdemes írni az eredetileg 2001-ben megjelent angol nyelvű kötethez képest eszközölt változtatásokról.²⁴ A magyar kiadás egyik erénye a viszonylag hosszú és nem csak udvariasságból íródott utószó, amelyben McNeill az elmúlt évtizedet értékeli a környezettörténet szempontjából. Az egyik fontos gondolata ennek a fejezetnek az energiapolitika átalakulásának kezdete a 21. század elején. A fosszilis energia-hordozók szerepének növekedését Kína szénfelhasználásának minden képzeletet felülmúló emelkedése okozta. Ennek kapcsán McNeill finoman utal az energiastruktúra globális változására, amelynek két tényezőjeként a megújuló energia növekedését (amely globális méretekben csak igen lassan fog végbemenni) és némileg meglepő módon a nukleáris energia kisebb „reneszánszát” említi. Utóbbi kapcsán kitér a Japánt pusztító cunamira, s annak lehetséges hatásaira a nukleáris energia jelentőségére nézve (a német példát meg is említi). Az elmúlt bő fél év arra enged következtetni, hogy ez hosszabb távon akár a nukleáris energia további térnyerésének végét jelentheti. Éppen az amerikai történész részvételével zajlott le az Európai Környezettörténeti Társaság (ESEH) hatodik, Turkuban megrendezett konferenciáján egy energiapolitikai kerekasztal, ahol több jelentős ország történészei, környezettudósai, energiapolitikai szakértői tettek hitet amellett, hogy a világ energiagazdálkodására alapvetően fog hatni ezen esemény, s a német példa fontos követőkre fog találni. (Bár a várakozás, hogy Kína is a követők közé léphet, egyelőre nem látszik beigazolódni.)²⁵

24 *John McNeill: Something New Under the Sun.* W. W. Norton & Company, New York, 2001.

25 Ezzel foglalkozik többek között Stephanie Cooke jegyzete a New York Timesban: *After Fukushima, Does Nuclear Power Have a Future?* Online: www.nytimes.com/2011/10/11/business/energy-environment/after-fukushima-does-nuclear-power-have-a-future.html?_r=1&pagewanted=all, a hozzáférés ideje: 2012 januárja, ill. ld. You Zhou előadásának összefoglalóját az Amerikai Fizikai Társaság 2012. évi konferenciáján: http://absimage.aps.org/image/MWS_MAR12-2011-020027.pdf, a hozzáférés ideje: 2012. január 15.

McNeill érzékletesen mutat rá, milyen hihetetlenül stabilnak bizonyul a növekedésparadigma ezen évtizedben is, annak ellenére, hogy ennek törékeny voltát látványosan demonstrálta a 2008-ban kezdődött gazdasági válság. Ehhez kapcsolódóan tulajdonít egyre növekvő szerepet Kínának, amit ugyan már korábban említett, de az epilógusban elemzett 2000-es években vált kulcstényezővé.

John McNeill monográfiája számos olyan globális problémára hívja fel a figyelmet, amelynek regionális-lokális szintű vizsgálata komoly eredményeket hozhat. Mint arra a jelen írásban elemzett munka is rámutat, a 20. századi környezetátalakítás vizsgálata nem kizárólag a természettudósok feladata, történeti és társadalomtudományos kutatások is elengedhetetlenek olyan folyamatok feltérképezéséhez, mint a környezetszennyezés, az erőforrások használatának jelenkori története. A *Valami új a nap alatt* magyar megjelenésétől bizvást remélhetjük, hogy a történeti kutatás fokozott érdeklődéssel fordul majd ezen problémák felé. Rendhagyó írásunk végén csak annyit kell még hozzátenni, hogy a színvonalas munka után, melyet McNeill első magyarul megjelenő munkáján végezett az Ursus Libris Kiadó, csak remélni lehet, hogy a műhely további környezettörténeti témájú alapvető monográfiák magyar kiadását is vállalja. Lenne mit!

ANDRÁS VADAS

A MOMENT OF (THE HISTORY OF) EARTH. THOUGHTS
ON ENVIRONMENTAL HISTORY CONCERNING THE *SOMETHING
NEW UNDER THE SUN* BY JOHN MCNEILL

In Hungarian scholarship environmental history does not have a long tradition. From the 1980s historians started to discuss the problem of environmental change in the context of the early modern and modern period but specialists of the 20th century only scratched the surface regarding the history of environmental processes. Scholars working on the socialist period drew some conclusions about the use of water as a resource. These studies were mostly connected to the issue of the Gabčíkovo–Nagymaros Waterworks. Present article apropos of the edition of the Hungarian translation of John McNeill's *Something New Under the Sun* discusses the fields of studies that are present in environmental history and tries to show some questions that could be answered with the aid of this research perspective. Through the study of the monograph of John McNeill two basic fields stand out none of which has been the main focus of 20th century research in Hungary; the first is how the different spheres of the Earth have been transformed by mankind and how mankind became a global factor by this time, while the second discusses which the prime movers were of these processes.